György Péter

KÖZSZOLGÁLAT A GLOBÁLIS TECHNOKULTÚRA KORÁBAN

A Magyar Rádió lehetséges stratégiája

Az alábbi tanulmány áttekinti a *Magyar Rádió* (MR) funkcióját, kitüntetett szerepét a 20. századi magyar nyilvánosságban és kollektív emlékezetben. Emellett felvázol egy lehetséges forgatókönyvet arról, hogy a *Rádió* miként maradhat a nemzeti diskurzus egyik alapvető intézménye, és miként teljesítheti a közszolgálat rá háruló feladatát. A szerző részletesen elemzi azokat a megváltozott kulturális és technikai feltételeket, amelyek között a rádiózásnak a jövőben működnie kell.

„Alig fogta fel a fül (a hangot), máris elnémul, az itt keletkező benyomás tüstént bensőségessé válik, a hangok csak a lélek legmélyén csengenek tovább, a lelket eszmei szubjektivitásában ragadják meg."

(Hegel: *Esztétikai Előadások III*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1980. 105. Szemere Samu fordítása)

„Penny Lane is in my ears and in my eyes"

(Beatles, 1967)

„The principal forum which enables the whole nation to talk to itself"

(John Keane: Structural Transformation of the Public Sphere, *Communication Review 1*. No. 1. 1995. 1–22)

1. Az interpretációs közeg: a modern magyar társadalomtörténet és a globális műsorszórás médiatörténete[1]

A *Magyar Rádió* lehetséges stratégiáját elemző szöveg[2] legelső kérdése az evidenciáknak tekintett feltételezések, a kollektív intézmények mibenlétével kapcsolatos viszonyra vonatkozik. Úgy vélem, hogy az *MR* jövője nem pusztán és – ha meglepő is – nem elsősorban az intézményen belüli változások függvénye. A közszolgálati rádiózás sorsa a magyar médiarendszer egészének változásaitól függ, szélesebb értelemben pedig az elkövetkező évek kulturális stratégiája az, amely szűkös vagy tág perspektívát teremt mindazon reformlépések számára, amelyek elkerülhetetlenek.

Tehát az *MR önmagára hagyva* nem lehet képes arra a radikális megújulásra, amely az alább kifejtésre kerülő érvek értelmében elkerülhetetlen, viszont számos lehetőséget kihagyhat, *lekéshet*, ha az eddigi gyakorlatának megfelelően önmagát nem a multimediális-digitális kulturális intézményrendszer részeként definiálja, látja. Az *MR* önidentitása igen nagy mértékben befolyásolja saját ideális tevékenységéről alkotott önképét, csakúgy, mint a közönségben/közösségben róla kialakult képet. *Mindaddig, amíg az MR a földi műsorszórás evidens nemzeti közintézményeként látja magát, egy olyan múlt idejű állapot foglya, amely egyre inkább akadálya az intézmény fejlődésének.* Az önidentitás azért is fontos kérdés, mert csak az *MR* saját metamorfózisának eredményeként képzelhető el, hogy a magyar médiarendszer egészében új szerep jusson a Bródy Sándor utcához kötődő intézménynek.

De feltételezhetjük-e, hogy az egyes – a mediális ipar s szélesebb körben a politikai osztály résztvevői által használt – kategóriák kontextuális jelentésétől függetlenül legalábbis időleges konszenzus van a magyar médiarendszer társadalmi szerepének egészét illetően? Arra a szerepre utalok, amelynek értelmében a magyar nyelvű multimediális tartalomipar politikai gazdaságtana, kulturális identitása, társadalomképe, lojalitási struktúrái, illetve a hagyományos nemzeti kultúra fogalomrendszerében definiált kulturális normarendszer és rend között nem lehet szakadék, illetve ha van, akkor minden erőnkkel azon kell lennünk, hogy minél hamarabb megszűnjön. Az e szereppel kapcsolatos konszenzus lenne a *minimumfeltétele* annak, hogy ebben a szövegben ne csupán a racionális döntésekhez való eljutás reményében tegyek állításokat, illetve fogalmazzak meg hipotéziseket, hanem mintegy *azok nevében* is.

Tisztában vagyok azzal, hogy elméletileg minden kollektív tapasztalatként átélt társadalmi konszenzus kétségbe vonható, mégis ismerünk olyan narratívákat, amelyeket többé-kevésbé a nemzeti konszenzus állapotaként írunk le, illetve annak megléte esetében válnak a hagyomány részeivé. Mint minden kollektív intézmény, az *MR* sorsa is azon múlik, hogy mennyiben képes interiorizálni és alakítani azokat a konszenzusokat, amelyek a sorsát alakítják, s amelyeket maga is alakít.

---

[1] Arra a kérdésre, hogy az *MR* milyen stratégiát kövessen az elkövetkező években, a válasz elsősorban a javaslatok kategóriarendszere által reprezentált elváráshorizontokon és feltevéseken, lehetséges forgatókönyveken múlik. Anélkül, hogy elfelejtkeznénk ennek az írásnak a pragmatikus intenciójáról – javaslatokat tenni az elkövetkező évek teendőire –, tisztában kell lennünk azzal, hogy csak akkor remélhetünk konszenzust a praxis szintjén, ha hozzávetőleges megegyezés van azoknak a fogalmaknak és narratíváknak a jelentését illetően, amelyek meghatározzák a gyakorlatot. Nem magától értetődő ugyanis, hogy mit érthetünk a közszolgálat, a nemzeti kultúra, a globalizáció, a kozmopolitizmus, a lokális kultúra, az információs társadalom, a technokultúra, a transznacionális közösségek, a migrációs, a hibrid, a hálózati kultúra és közösségek fogalmán, gyakorlatán. Azaz: okkal tarthatunk attól, hogy az *MR* jövőjével kapcsolatos elképzelések szoros összefüggésben állnak a különböző kategóriarendszerek mögötti pszichonarratívákkal, azokkal az evidensnek tartott előfeltevésekkel, amelyek meglétét ki-ki szükségszerűnek tekinti, s hiányuk esetében messzemenő következtetéseket von le.

[2] Jelen tanulmány Szadai Károly, a Magyar Rádió Közalapítvány Kuratórium elnökének felkérésére készült 2002 késő őszén, illetve 2003 januárjában.

Ilyen konszenzus uralkodott például 1956. október 23-a és (minimum) november 4-e, de még inkább november vége között, függetlenül attól, hogy ez az egyetértés időlegesnek és utóbb nem egy szempontból illuzórikusnak bizonyult. De mégis, függetlenül a forradalom traumatikus utóéletétől, az 1956-os forradalom *evidenciája* olyan, máig érvényes pszichonarratíva, amelynek komoly kihatása volt és van például az *MR* identitására. A forradalom első kollektív és szimbolikus cselekedete a *Rádió* felszabadítása volt, a „szabad magyar rádió" követelése valóban alkalmas volt a nemzeti egység reprezentálására. Függetlenül attól, hogy a forradalom alatt miként alakult az *MR* önfelszabadításának krónikája, miként változott napról napra a Nagy Imre-kormánnyal való viszonya, az *MR* 56-os szerepe egyike azoknak az érvényes pszichonarratíváknak, csekély számú evidenciáknak, amelyekre mint hagyományra támaszkodhatunk, s ez különösen fontos egy olyan történet esetében, amelynek legfontosabb sajátossága épp az *evidenciák elvesztése*. Ennek megfelelően a stratégiaalakítás sem egyéb, mint a konszenzus visszanyeréséhez vezető út egyik (szerény) lépése.

Ugyanilyen fontos evidenciaként érdemes itt megemlítenünk az 1989–90-es évet, tehát a rendszerváltás periódusát. Ennek a kollektív élménynek a megítélését, feldolgozhatóságát azonban jóval bonyolultabbá teszi, hogy az emlékezetpolitikai instrumentumok egyik legfontosabb eszköze a világos kronológia, tehát a szimbolikus és a dramaturgiai dátumok sora ezúttal töredékes. Nem könnyű eldöntenünk, hogy mikor is kezdődik a rendszerváltásban betöltött vitathatatlan szerep. Nyilván másként élték át s emlékeznek mindazok, akik egykor a *Rádió*ban dolgoztak, s azok, akik kívülről szemlélték, hallgatták az *MR* tevékenységét. Amilyen könnyen megegyezhetünk abban, hogy az *MR*-nek kulcsszerepe volt a rendszerváltozás folyamatában, olyan kevéssé elvárható, hogy megegyezés legyen ennek a szerepnek az 1989 *utáni* történetét illetően. Mint kívülállónak, azaz az *MR* közönségéhez tartozó médiaelemzőnek, nyilván csak részben állhat szándékomban tekintettel lenni ennek a javarészt *belső kronológiának* a jelentéstörténetére, amely narratívában az 1988-ban az *MR*-ben dolgozó és azt az évek során jelentős részben elhagyó munkatársak nem pusztán kiismerik magukat, de amelynek egyes fejezeteit drámai, szimbolikus eseménytörténetként élték át, s ennek megfelelően is emlékeznek azokra. Ennek a nyilvánosság előtt és által zajló, ám mégis belső történetnek a külső megfelelőjeként tartja számon a politikai emlékezet a „médiaháború" eseményeit, s beszélünk Gombár Csaba, majd Csúcs László tevékenységének periódusáról, nyilván ki-ki egykori helyzetének, politikai ítéleteinek megfelelően értékelvén azokat. (Talán nem felesleges megemlítenünk, hogy ennek a korszaknak a szimbolikus vetülete máig látható a Nemzeti Múzeum melléképületének falán: a többször átfestett graffitik jól láthatók az *MR* épületeinek egy részéből.)

Amilyen fontos hagyománya tehát az *MR* identitástörténetének az 1956-os, majd az 1988–89-es konszenzus mítosza, épp olyan fontos számon tartanunk az 1994 előtti médiaháború skizmáját, amelynek hatásaival mindazoknak számolniuk kell, akik az *MR* jövőjével kapcsolatos állításokat tesznek és intézkedéseket hoznak. Mindkét pszichonarratíva része lett a kollektív emlékezetnek, azaz nagymértékben befolyásolják a *Rádió*ról való közképet, illetve elvárást, éppúgy, ahogyan az *MR* munkatársainak önképét, szakmapolitikai elképzeléseit is alakítják.

Ugyanakkor az evidenciák meglétének, illetve hiányának kérdése messze túlmutat a nemzeti történelmünkkel összefüggő politika- és társadalomtörténeti dimenziókon, s átnyúlik annak a technokulturális fordulatnak a régióiba, amellyel kapcsolatosan – ha lehet – még komolyabb a zavar, mint a fentiek esetében. Ha a társadalomtörténetet illetően *van* néhány olyan kollektív élményünk, amelynek normateremtő és konszenzusalakító ereje máig érzékelhető, akkor a fent „technokulturális fordulat"-ként vagy „globális digitális kontextus"-ként említett változásokkal kapcsolatosan a megegyezés

minimumát sem remélhetjük – s mindez komoly kihatással van a médiarendszer egészét illető elképzelésekre. A *Magyar Rádió* például létrejöttének első percétől esszenciális kérdésnek tekintette a határokon kívül élő magyarokkal való kulturális közösség fenntartásának, illetve (utóbb) lehetséges rekonstruálásának kérdését. Kozma Miklós, Vass József, majd Németh László, Cs. Szabó László számára evidencia volt a Trianon utáni kulturális sokk új technológia teremtette lehetőségek általi csökkentése a határ mindkét oldalán. Utóbb ugyan – az MDP, majd az MSZMP politikájának megfelelően – ez a szerep értelemszerűen háttérbe szorult, ám a felejtés nem bizonyult véglegesnek. 1989 után nyilvánvalóvá vált, hogy a lokális és a kereskedelmi rádiózásban érdekelt konkurencia számára ez a kérdés irreleváns, ami értelemszerűen kijelölte az *MR* közszolgálati normarendszerének egyik pontját – függetlenül attól, hogy ez a szerep máig javarészt kihasználatlan. Utóbb részletesebben is kitérek arra, hogy milyen mélyen függ össze a nemzeti identitás fenntartásában és megújításában érdekelt álláspont politikai deklarációktól független érvényes gyakorlatban való gyengesége a technokulturális kontextus iránti érzéketlenséggel. Gondolatmenetem egyik legfontosabb pontja semmi egyéb, mint a „két kultúra", tehát a nemzeti identitásipar és a digitális kultúra közötti párbeszéd hiányának megszüntetése.

A probléma azért bonyolult, mert Magyarországon máig igen könnyű a technokulturális kontextust – marginalizálva a jelentőségét – egy elit- és fantasztaklub kérdéseként leírni. Magam is például a fent használt kifejezés helyett jó néhány éve az „információs társadalom" kifejezést használtam, amikor *Az ó-új világ* című könyvemben – akkor bármiféle társadalmi megbízatás nélkül – kísérletet tettem arra, hogy összefoglaljam annak a változássorozatnak a szélesebb dimenzióit, amelynek itt csupán egyetlen aspektusát kívánom részletesen elemezni: a rádiózás lehetséges jövőjét, különös tekintettel a közszolgálatiság kérdésére. *Az ó-új világ* jól érzékelhető részleges kudarca minden bizonnyal azzal függött össze, hogy az általam érzékelt változássorozattal szembesülve nem is kívántam semmiféle konszenzuális retorikát feltételezni, illetve megkeresni a lehetséges közös élmény, motiváltság dimenzióit, feltárható tapasztalatrendszereit, ha tetszik, a hagyomány minimumát, hanem – tisztában lévén a globális technokultúra elkerülhetetlen idegenszerűségével – kifejezetten örömmel fogalmaztam a prófétikus skizma nyelvhasználatában, a vagy-vagy módján.

Azonban, immár függetlenül saját szövegem megítélésétől, intenciójától és fogadtatásától, a dolog lényegét – tehát a globális technokultúrát, az internet térhódítását – tekintve, az információs társadalom (miként és melyik retorikai fordulatot is alkalmazzuk?) mibenlétét illetően máig fennáll az a veszély, amely ennek a retorikának, élményvalóságnak az el nem fogadottságból ered. Máig fennáll, hogy van egy úgymond láthatatlan klub (ha tetszik, a technokulturális virtuális közösség, vagy épp a hálózati társadalmak transznacionális közösségeinek láthatatlan rendszere), amelynek tagjai számára bizonyos evidenciák sorozatát jelentik az elmúlt évek, s tagadhatatlan tény, hogy e közösség élményei csak nagyon szerény mértékben hatják át a kívülállók gondolkodásmódját, élményközösségét. Nincs tehát semmiféle közös evidenciaélmény az információs társadalom valóságát, hatásait illetően, a digitális szakadékon innen és túl élők közötti kommunikáció javarészt ma is virtuális. Különös az, hogy épp az a virtuális közösségrendszer viselkedik *Gemeinschaft*ként, amelyet amúgy a globalizációellenes, a hagyományos nemzeti kultúra létét hangsúlyozó közösségek a globális technokultúra képviselőinek tekintenek. A *Gesellschaft* és *Gemeinschaft* kérdéseit azért érdemes szem előtt tartanunk, amikor az *MR* sorsát befolyásoló közösségek, élményazonosságok, kollektív cselekvéshez szükséges minták alakulásáról ejtünk szót, mert a közszolgálatiság jövője szoros összefüggésben áll azzal a folyamatosan alakuló döntéssorozattal, amely előtt a posztmodern, posztindusztriális társadalmak állnak: mikor milyen típusú közösséget tekintenek mérvadónak, illetve maguk előtt állónak.

Érdemes lesz odafigyelnünk arra, hogy a műsorszórás (*broadcasting*) évtizedei alatt a kétféle közösségkép egyaránt jelen volt az *MR* terveiben, vízióiban, egyik sem tett szert kizárólagosságra, eltekintve az 1944-es év nyilas rádiózásától – amely gyakorlatilag teljes egészében semmibe vette a modern társadalom tényét, a magyar társadalom igényeit.

Az információs társadalommal kapcsolatos élményközösség hiánya – amely természetesen nem magyar jelenség – egyike azoknak a tényezőknek, amelyek radikális mértékben befolyásolták a magyar médiapolitika önképét, s nem csekély mértékben járultak hozzá ahhoz a mára kialakult lehetetlen helyzethez, hogy a „média" hazánkban mást jelent, ha a politikai és a társadalomtörténeti nyelvhasználat, diskurzus szövegeit szemléljük, illetve ha a technokulturális elit titkos törzseként a transznacionális virtuális faluközösségek tevékenységét vesszük figyelembe.

A kérdés az, hogy *mit* tekinthetünk a fennálló konszenzus értelmében a médiarendszerhez tartozó kérdésnek, s mi tűnik azon túli, azaz a digitális jövő (éden) dimenzióiba sorolhatónak. Komoly kérdés ez, hiszen ha – amint annak tanúi vagyunk – a médiarendszer egészéről alkotott társadalmi konstrukció nem foglalja magában a digitális multimediális dimenziókat, akkor a lehetséges nemzeti stratégiákban figyelembe veendő elváráshorizontok is beszűkülnek. Talán elég példaképpen a médiatörvényre vagy az egykorú megegyezés részeként létrejött Országos Rádió és Televízió Testület (ORTT) szerepére gondolnunk. A mai magyar médiarendszert szabályozó törvény és intézmény tehát *köszönőviszonyban sincs* a technokulturális dimenziókkal. Ha mindössze egyetlen olyan (nem jelentéktelen) példára utalunk, mint az *MR*-archívum fejlesztéséhez szükséges digitális szabványok hiánya vagy a rádió honlapjának fejlődése, akkor azonnal érthető, hogy *már ma* milyen sokba kerül ez a törvény. Az archívum fejlesztésekor semmiféle nemzeti standardként értelmezhető informatikai ajánlást nem jelölhetünk meg, amint az is meghökkentőnek tűnhet – már ma is –, hogy az olyan nagy, nemzeti memóriaintézmények, gyűjtemények, mint az MTI, a *Magyar Televízió* (MTV), a Filmintézet, a Bartók Archívum, az OSZK, a Nemzeti Galéria stb. egymástól függetlenül alakítják virtuális reprezentációjukat. A *network* és a *hypertext*, azaz a technológiai kommunikációra kényszerítettség és az utalás kultúrájának korában több mint zavarba ejtő, ha egy kis és izolált kultúra tudomást sem vesz a digitális kontextus normáiról. Mindazok számára, akik már részben átlépték a digitális kultúra földjének küszöbét, azaz használják a számítógépes kommunikáció struktúráit, nehezen érthető, hogy nem élünk a digitális alkalmi koalíciók adta lehetőségekkel. A fenti intézmények a Net közegében *együttesen* ugyanis radikálisan megsokszorozhatják hatásukat: a kellő kooperáció esetén a bármely honlapra belépő felhasználó *azonnal* a virtuális Magyarországra léphetne be, megérkezhetne a digitális magyar kultúra határoktól független közegébe.

Azaz sokba kerül, ha a futurológia, illetve a politika számára láthatatlan tartományba lökjük például az olyan intézmények létrehozásáról szóló vitákat, mint amilyen a NAVA (Nemzeti Audiovizuális Archívum). Az interaktív, individuális, szélessávú, nyitott forráskódú archívumok léte vagy nemléte komolyan befolyásolja a ma még (!) nagy nemzeti *broadcasting* intézmények sorsát is. Később részletesen kifejtem, hogy milyen hátrányokat szenvedünk el *már ma is* azáltal, hogy a fenti intézmények nincsenek sem a törvény erejével, sem a társadalmi konszenzus által rákényszerítve arra, hogy részt vegyenek ennek a kulturális transzformációsorozatnak a dokumentálásában, kreatív kihasználásában. A Digital Preservation Coalition (digitális megőrzési koalíció? – ami rettenetesen hangzik) típusú, komoly befolyással bíró, virtuális, globális intézmények neveinek még magyar fordításuk sincs, hát még intézményi megfelelőjük.

Ez a tanulmány tehát többek között arra az előfeltevésre épül, hogy egy kulturális forma- és normarendszer, kánon (ha tetszik: a nemzeti kultúra evidenciája) létrejöttének és

karrierjének története soha nem vonatkoztatható el azoknak a technológiai formáknak, intézményeknek a mibenlététől, struktúrájától, amelyek nem csupán a tartalmaktól független elosztási rendszerek, hanem igen komoly mértékben befolyásolják a kánonok kialakulását, a normarendszerek érvényességét is. A technológia- és médiatörténet, illetve a kulturális identitás kialakulásának, intézményesült formáinak működése ily módon nem más, mint az érem két oldala. Vélhetően téved tehát, aki az intézmények kérdését csupán a kultúra „külpolitikájához" tartozó kérdések közé sorolja, azaz távolságot kíván érzékeltetni a művészet úgymond immanens ügyei, illetve a képviseletét szolgáló apparátusok, struktúrák között. A helyzet – megítélésem szerint – másként áll. Csak annak a kulturális missziónak, értékrendnek és kánonnak van esélye a sikerre, amely maximálisan figyelembe veszi az őt körülvevő mediális közeget, azaz a technokulturális kontextust, illetve fordítva: az a technológiatörténet, amely nem a társadalomtörténet által legitimált kérdésekkel együtt teremti meg az analízis feltételeit, ugyancsak vak vagy süket. Azaz kizárólag a technológia társadalomtörténeti szemlélete adhat lehetőséget az áttörésre.

Akkor tudunk tehát kellően holisztikus módon gondolkozni az *MR* jövőjéről, pontosabban a közszolgálatiság mibenlétéről, ha soha nem feledkezünk el arról, hogy a rögzített és műsorszórással továbbított *hangok hatásmechanizmusának pszichológiája, kultúrája radikálisan eltér* az írott szövegek és a képek befogadásának lélektanától és mechanizmusától. Világosan látnunk kell, hogy miben állnak a hangok sajátosságai – szoros összefüggésben a szövegekkel és a képekkel. Tudjuk, hogy a technológiai kontextusban megjelenő hangok – legyen szó a műsorszórásról vagy a digitális kultúra jelenéről – a maguk módján befolyásolják a történeti tudatot, alakítják a közös élmény fogalmát, módosíthatják az egyidejűség élményét, azaz hozzájárulnak a nemzeti identitás kialakulásához. Az olyan – hazánkban szégyenletesen hiányzó – intézmények, mint például a *BBC* által létrehozott National Sound Archive a legjobb példák arra, hogy mennyire komolyan veendők a hangok által teremtett identitás sajátságai. Amikor tehát a hangok autonóm hatásmechanizmusára, önálló kultúrájára hívom fel a figyelmet, azt is látnunk kell, hogy ez az elemi élmény is a történeti technokulturális kontextusok szerint alakuló élményvalóság, amelynek sokkal inkább társadalomtörténete, mintsem időn kívüli állandósága van.

Ahogy a szöveg fogalmával kapcsolatos megfontolásainkat is radikálisan megváltoztatta az olvasás aktivitásának felismerése, az olvasónak a szerző mellé emelése, kettősük egymásra utaltságának felismerése, ugyanígy kell és lehet eljárnunk a hangok kimondása, rögzítése és meghallgatása esetében is. Ahogyan tehát szoros összefüggés tételezhető fel egy szöveg mindig változó érvényre jutása és aktuálisan normateremtő olvasatai között, s ahogyan belátható, hogy a mindenkori szerző és mindig új olvasói együtt függnek a kánon technológiájának szélesebb dimenzióitól, ugyanígy a hangok jelentése, jelentősége, érvényessége, autenticitása, kulturális szerepe sem lehet független soha magának a technológiai instrumentumnak mint egésznek az ítéletétől. Ahogyan tehát – mint azt Aleida Assmann megállapítja – az értelem- és szöveggondozás egyszerre feltétele a szövegek olvashatóságának, illetve a kánonteremtésnek, vélhetően hasonlóképp áll a helyzet a rögzített hangokkal is. Ahogyan *elkerülhetetlen*, hogy egy-egy szöveg a múló idő illékony történeti kontextusaiban ismét nyilvánosságra kerüljön, és épp az értelemgondozás munkája révén váljon nyilvánvalóvá, milyen hatással volt annak jelentésstruktúráira az új korszak, ugyanígy gondoskodunk kell arról, hogy a hangok is alkalomról alkalomra kikerüljenek az archívumok mélyéről, és szembetalálják magukat az új és új hallgatókkal. Különös módon tehát, amíg gondot fordítunk (s igen helyesen) a nemzeti identitás alapjait jelentő szövegek korpuszára – ismételt és gondozott kiadásukra, azaz evidenciaként tartjuk számon érvényességüket –, addig nem tartjuk figyelemre érdemesnek a rögzített hangok korpuszát. Holott az – éppúgy, mint a szövegek és a képek – a nemzeti identitás lenyomatát jeleníti meg.

Vélhetően nem tévedünk, ha úgy ítéljük meg, hogy egy-egy történeti korszak képéhez, technokulturális reprezentációjához ugyanúgy hozzátartoznak a hangok (az emberi beszéd, a természeti és a társadalmi környezet dokumentumai, végül a zene), mint bármi más. Ma Magyarországon valószínűleg egyetlen olyan intézmény van, amely hivatása szerint megteremtheti a nemzeti emlékezetkultúrában igen fontos szerepet játszó Nemzeti Hangarchívumot, s ez az *MR*. Ne felejtsük el azt sem, hogy egy ilyen archívum a digitális kultúra, tehát a globális technokultúra korában komoly mértékben hozzájárulhat a közszolgálatiság fogalmának megújításához, ugyanis nem pusztán a hangmúzeum intézményét jeleníti meg, de a hangok új kontextusban való interpretációját is elősegítheti. *Ha igaz az a tétel, hogy a közszolgálatiság, illetve a nemzeti kultúra fenntartása nem képzelhető el egymás nélkül, akkor az is belátható, hogy a kommerciális terektől függetlenül is érvényesen hallgatható, azaz interpretálható technológiai, sokszorosított hangállományok társadalmi érvényessége, a velük kapcsolatos értelemadás, gondozás a nyílt archívumokban való elérhetőségben áll.* A kérdés tehát – mindenekelőtt – a kommercializált hangzó terekkel szembeni konkurencia problémája. Ugyanis a kereskedelmi rádiókkal való együttélés, illetve túlélés szoros összefüggésben áll azzal, hogy a szabályozáspolitika mennyiben vette és veszi a jövőben figyelembe: a frekvenciagazdálkodás a hangzó nemzeti identitás és a közszolgálatiság szélesebb kerete.

Ha tehát visszatekintünk az elmúlt évek idevágó tapasztalataira, vagyis a mediális intézményrendszer technokulturális összefüggéseire utalunk, akkor azt látjuk, hogy a magyar médiarendszer, illetve az annak működését befolyásoló, megszabó intézmények – elsősorban az ORTT és a Hírközlési Főfelügyelet (HIF),* majd az Országgyűlés kulturális bizottsága – sem intellektuálisan, sem szervezetükben, sem politikai küldetésüket tekintve nem alkalmasak az egységes egészként szemlélt médiarendszer intézményi, törvényhozási, frekvenciagazdálkodási feltételrendszerének kidolgozására, fenntartására és állandó megújítására. Az ORTT/HIF által kiírt kereskedelmirádió-pályázatok, -engedélyek kiadása tipikus példája a szélesebb kontextusokról tudomást nem vevő gondolatmenetek szomorú végeredményének. Szögezzük le azonnal: annak a médiapolitikai háttérnek, keretnek a nemléte, amelynek eredményeként a mai kereskedelmi rádiózás létrejött, javarészt azokon a naiv és tisztességes liberális dogmákon alapult, amelyeket 1989 után még a konzervatív pártok is osztottak, s ez ugyan nem sokat számít, de e sorok írója is. Ennek a dogmának megfelelően a szabadon értékesíthető frekvenciák minden további nélkül értékesítendőek, azaz az ORTT és a HIF mögött nem volt olyan konszenzuális filozófia, amely a kollektív döntéseket irányította volna. Ennek eredményeként a magyar kereskedelmi rádiózás is sérült: az ORTT kontra *Sláger Rádió* per nem arra vall, hogy a hatóság médiatervezési stratégiái kiállnák a törvényhatóság próbáját. Másrészt folyamatosan marginalizálódott, illetve jóvátehetetlen késéssel jött létre az olyan civil, alternatív, ha tetszik polgári rádiózás, amelyet a *Tilos Rádió* vagy a *Rádió C* képvisel, s amely nem versenytársa, hanem segítőtársa lenne az *MR*-nek, hiszen garantálná a széles értelemben vett közszolgálatiság fenntartását. Ennek az ellenkezője történt. Ugyanakkor tudjuk, hogy a médiarendszerben a média rítusai perdöntőek, azaz a médiafogyasztási szokások igen komolyan bevésődő kulturális normarendszerek. 1989 után a kereskedelmi rádiózás radikális túlsúlya, azaz a fogyasztási lánc egyik részeként érthető médiaforma vált uralkodóvá, s innen már csak beláthatatlan költségekkel lehet *visszafordítani a folyamatokat*. A kérdés mármost az, hogy milyen intézményi háttérrel, milyen társadalmi konszenzussal, milyen stratégiával felvértezve kezdődik meg a közszolgálati médiumok – 2003 telén már tapasztalható – lassú felébredése. Nyilvánvaló az is, hogy az *MR*-nek a magárata-

* Ma Nemzeti Hírközlési Hatóság – a szerk.

lálási folyamatokban evidens társa a *Magyar Televízió* – ugyanakkor jelenleg nyoma sincs annak, hogy a két intézmény közötti kooperáció megkezdődött volna.

Összefoglalva: a társadalom- és politikatörténeti összefüggések (mint a fentiekben látható) igen konkrétan determinálják azt a kérdést, hogy hazánkban egyáltalán mit *érthetünk* közszolgálaton, milyen összefüggéseket feltételezhetünk a *broadcasting* technológiája és a közösségek hálózatai és típusai között, milyen dimenziók mentén függ össze ma hazánkban a technológia- és a társadalomtörténet.

Ebben a szövegben tehát egyszerre lesz jelen a globális technológiatörténeti fejlődéssorozatra reflektáló és a magyar irodalmi utalásokon alapuló társadalomtudományi analízis szemlélete, amelyet éppúgy nélkülözhetetlennek tartok, mint az e szöveg által felvetett problémák domesztikálását, lefordítását. Ha tetszik, ennek a szövegnek a globális/társadalomtudományi dimenziókhoz, illetve a lokális, nemzeti hagyományhoz való viszonya éppúgy magán viseli a kettős kötöttséget, mint annak a *broadcasting*nak a története, amelynek interpretációja nélkül a digitális kultúrába való átmenet értelmezhetetlen. Legyen ugyanis világos: ezt a szöveget egy olyan időpontban írom, amikor maga a technikatörténet komoly változást garantál. A televíziózás és a rádiózás földi műsorszórás, majd a műholdak és a kábelrendszerek általi korszaka véget ért, ezzel szemben napjainkra kialakult a globális médiatér, másként a *cyberspace* új dimenziórendszere, amely megváltoztatta az információhoz, a társadalomhoz, a közösséghez való viszonyokat. A multimediális technokultúra által teremtett új kontextus megannyi kihívása közül az egyik legfontosabb minden bizonnyal a hallgató/néző gyakorlatának felcserélése a felhasználóéval. Míg az egyik esetben – ritka médiatörténeti pillanatoktól eltekintve – egyre individuálisabb, passzívabb, másodlagos (háttér) jellegű médiafogyasztásról volt szó, addig korunkban annak vagyunk a tanúi, hogy a mediális fogyasztást felváltotta az intermediális társalkotás, felhasználás, ahol szerző és olvasó gyakran ugyanaz a személy, ahol a *médiumoknak való kiszolgáltatottság nagy és évtizedes élményének már nyoma sincs*. Míg a 20. századi *mass media* megannyi kritikusa és elszenvedője újra és újra hangsúlyozta a válaszképtelen tömegek hallgatásának kényszerét – a közvélemény kutatása évtizedeken át szinte másból sem állt, mint ennek a hallgatásnak a megfejtéséből, értelmezéséből –, addig a digitális kultúra alapvetően új szerződéses viszonyokra épül. Minden bizonnyal ennek az új társadalmi szerepnek a megértése lesz a közszolgálati médiumok egyik legnagyobb kihívása. A digitális kultúra közegében a felhasználók számára magától értetődő, hogy közösségükön belül mindannyiukat ugyanolyan jogok illetik meg, azaz a műsorkészítés és -hallgatás szerepe folyamatosan felcserélhető, ezek az identitások illékonyak, alkalmiak. Tudjuk, hogy ez az élmény drámaian hat például azokra a nemzedékekre, amelyek számára a rádiózás interaktivitása maximum a bármikor az adásból kikapcsolható betelefonáló hallgatókat jelentette.

Ha tehát a technokultúra befolyásolja a közösségépítés mikéntjét, azaz alakítja a kulturális identitás formáit és normáit, akkor könnyen belátható, hogy a nyilvános, illetve közkultúra (tehát a közszolgálat szélesebb háttere) erőteljesen függ az információk elosztásának és strukturálásának technológiájától. Hogy milyen normarendszerek uralkodóvá válása vár reánk, milyen jövő előtt állunk, miként alakul ki és át az egységes magyar médiarendszer, az ennek a globális változásnak a domesztikálásán, tudomásulvételén vagy nem vételén alapszik.

Mielőtt azonban ennek a jövőképnek a felvázolásához foghatnánk, azaz leírhatnánk a különféle technológiai trendekkel összefüggésben álló, közösségképzési formákban beálló változásokat, illetve a hierarchiákat, azelőtt mindenképp számot kell vetnünk a *broadcasting* hagyományával, azzal a hagyománnyal, amely uralkodó szerepet játszott mind 1956-ban, mind 1989-ben. A *broadcasting* – ahogyan azt még 1925-ben is, tehát a magyar rádiózás hivatalos kezdetének korában is hívtuk – ugyanis olyan ön-

álló kultúra, amely létében magán viselte a nemzetekfelettiség és a nemzetek általi kontroll kettősségét. Nem véletlenül nem beszélhetünk a *broadcasting* korában globalizációról, a kategóriának ez a visszavetítése súlyos tévedésekhez vezethet.

A „*broadcasting* korszaka" – ez a kifejezés természetesen önmagában is magyarázatra szorulhat, éppúgy, mint az, hogy azt önálló (techno)kultúrának tekintem. A műsorszórás formálisan azt jelentette, hogy a határok technológiailag átléphetőek, előbb hangokkal, majd hangzó képekkel. Ehhez az absztrakt lehetőséghez képest a társadalmi valóságban mindez a határok figyelembevételét jelentette, lévén a rádiózás a nemzetállamok közötti megegyezésen alapult, és nem annak semmibevételén. A *broadcasting* – Benedict Anderson kifejezésével élve – az *imagined community* létrehozásának vélhetően utolsó nagy eszköze volt. Első jelentésében az *imagined community* logikája arra a tételre, megfigyelésre épül, amelynek értelmében egy-egy nemzet jóval nagyobb, mint az egymást arcról, szomszédságból, a mindennapokból ismerők közössége, a szolidaritás és a lojalitás jóval nagyobb sugarú körökben érvényes, mintsem a mindennapi élettapasztalat által uralt mezőkben. Arról nem beszélve, hogy a helyi közösség iránti szolidaritás adandó alkalommal nem szükségképp esik egybe a nemzet iránti lojalitással. Előfordulhat bizony, hogy a szolidaritás sajátos érzését egy *másik* közösséggel szemben érzi valaki, míg a mindennapi valóságot ennek az élménynek a hiánya jellemzi. A szociológia tradíciójára fordítva tehát a szót: *Gemeinschaft* és *Gesellschaft* nem *feltételezik* egymást, az absztrakt normák és formák által diktált lojalitás kötelezettséget jelenthet az állampolgárok számára *anélkül*, hogy azonosulni kívánnának bármely lokális közösség akolmelegével. A kérdés persze mindig az, hogy az absztrakt közösség ténye miként válik érzéki tapasztalattá, milyen technológiák állnak a rendelkezésünkre ahhoz, hogy újabb és újabb nemzedékekben keltsék fel a szolidaritás érzését. Egykor, a nacionalizmus kialakulásakor, a közösség tapasztalatának felkeltésekor az írott nyelv, a Gutenberg-galaxis volt az a technológia, amely lehetővé tette, hogy újabb és újabb nemzedékek sajátítsák el a nemzeti identitás megéléséhez szükséges tudáskészletet. Ahogyan Max Weber mondja: „A fogalom – abban az értelemben, ahogyan mindenkor használják – először is kétségtelenül azt jelenti, hogy az emberek bizonyos csoportjairól feltételezik, hogy sajátos szolidaritást éreznek másokkal szemben, vagyis a nemzet az értékek körébe tartozik." Ahogyan tehát a nyomda, úgy a *broadcasting* is kiválóan alkalmas volt a szolidaritás érzésének felkeltésére és fenntartására, éppúgy, mint az ellenség elleni érzület artikulálására. A rádiózás „aranykorának" hősei között épp ezért megannyi politikust találunk, kezdve a demokrata Roosevelttől a náci Hitlerig, aki ugyancsak értette a módját annak, hogy a weimari köztársaság zűrzavarában és izoláltságában élő németek számára *miként keltheti* a *rendezett állapotok illúzióját az együttérző hang élményével*. Hadd utaljak itt arra, hogy Hitler rádiózással kapcsolatos viselkedésének egyik leglenyűgözőbb elemzését Márainál találhatjuk. A náci, illetve a kommunista rádiózás hagyománya nem csekély mértékben befolyásolta a *Magyar Rádió*t is. Az 1950-es években a rádiózás egyszerre lett a xenofóbia és az elképzelt internacionalizmus közösségének eszköze. A külföldi adók zavarásának kényszere szinte a paranoiát súrolta, az idegen állomások hallgatása mind a nyilas, mind a kommunista időkben szó szerinti árulást jelentett, s kontextustól függően büntetőjogi következményekkel járt.

Mindebből pontosan visszakövetkeztethetünk a műsorszórás *ma már nemigen érzékelhető befolyására, politikai hatalmára*. Talán érdemes megemlítenünk, hogy a birodalmak területén a kívülről érkezett adások autenticitásának kultúrája mindannyiszor fontos kérdéseket vetett fel. Egyrészt az idegen államok területére műsort szolgáltató adók irányítóinak folyamatosan dönteniük kellett a propaganda- és a tájékoztatási funkciók között, másként a hazugság és a korrekt informálásba vetett bizalom között. Ez az egyensúly mindvégig a háborúk és a hidegháborúk feszültségi fokától függött.

Mindenesetre az 1930-as évekre kialakult a média külpolitikai eszközként való intenzív használata – a műsorszórás fegyverrendbe állítása a demokráciák számára is elkerülhetetlen volt. Az idegen területekre szóló műsorszórás kulcskérdésének az autenticitás mítoszának kialakulását és fenntartását tarthatjuk. Míg a nemzetállamon vagy kisebb régión belüli adások lehetséges kontrollja a hallgatók számára evidens, addig a fizikailag ismeretlen vagy nehezen elérhető terekből érkező hangok interpretációs kerete radikálisan eltér. Nyilván eleve befolyásolja a hallgatót a rádióadást kibocsátó társadalommal kapcsolatos meggyőződése, előítélete, de tény, hogy a médiatervezők az 1930-as évektől kezdve mintegy a kalkulációjuk részének tekintették az ellenséges érzületű hallgatók előítélet-rendszerének figyelembevételét. Épp ezért nem volt ritka a megtévesztő jellegű rádióadás sem: a *cyberspace* lakóinak multiplikált identitása egykor a műsorszórás terében a kibocsátóknak adatott meg. Érdemes megemlíteni például a *Szabad Európa Rádió* (*SZER*) és az *Amerika Hangja* közti együttműködés történetét. A két rádió közötti eltérés tipikus példája volt az elképzelt közösségekben lakó ismeretlenek kulturális életvilágáról való vízióknak. Mindenesetre volt alapja a kettős szereposztásnak: a *SZER* azok számára szolgált hírforrásul, akik egyébként idegenkedtek az Amerikai Egyesült Államoktól. Ennek megfelelően a *SZER* mintegy a „hazai adó" benyomását keltette, kifejezetten igyekezett a budapesti szerkesztettség látszatát kelteni. Ugyanakkor ez az adó a Fal innenső oldalán élők számára magát „a" nyugatot jelentette, s ennek bizony 1956-ban komoly és szomorú következményei voltak.

Nem tagadom, hogy a zárt határok és életvilágok közötti rádiózás, majd televíziózás példáját nem véletlenül említem. Amikor az alábbiakban áttekintjük a műsorszórás kultúrájának hazai vonatkozásait, óhatatlanul felidéződik a határok és a kultúrák közötti kommunikáció kérdése. Ugyanis mintha a mai magyar televíziózás és rádiózás nem kívánná tudomásul venni, hogy a határainkon kívül élő magyarok nem egy etnográfiai tudat, egy közös múltőrzés és eredetmítosz tárlóba zárt alanyai, hanem egy élő társadalom közegében létező társadalmi lények. Ez az izolált politikai, illetve kulturális identitásteremtés részben összefügg a magyar népiek egyik legszomorúbb kulturális sajátosságával: a jövőkép kidolgozatlanságára utalok. Mindenesetre semmi sem járhat kellemetlenebb következményekkel, mint amikor egy vitathatatlan kulturális közösség és küldetés nevében a határok és a kultúrák közötti rádiózás nem érzékeny a regionális kontextusokra. Attól tarthatunk, hogy ez a kérdés az elkövetkező évtized magyar médiapolitikájának egyik kulcskérdése. Ha továbbra is kitartunk a romantikus nemzetállami televíziózás és rádiózás absztrakt normái mellett, s nem ismerjük fel, hogy a kulturális állampolgárság által kínált értelmezési keretben a határokon kívül élő magyarok társadalmi valóságának emancipációja az egyetlen lehetséges kommunikációs stratégia, akkor vélhetően tovább fog gyengülni a magyar nyelvű mediális jelenlét a magyarok és a románok, szerbek stb. lakta interetnikus kapcsolatokkal teli közösségekben.

Magyarán: azt kell eldöntenünk, hogy a Trianon-sokk pszichonarratívájának szemüvegén át kívánjuk-e felépíteni a 21. századi mediális jelenlétet, vagy – mint arra alább kitérek – szembenézünk a koncepcióváltás kihívásával.

Általában tehát a műsorszórás azt jelentette, hogy a térben rezgő hangok továbbítása által a földrajzi távolság medializálódott. A telefon és a fonográf mellett megjelenő eszköz kifejezetten alkalmasnak bizonyult arra, hogy tovább erősítse és megújítsa a nemzetállamok identitásiparában oly fontos szerepet játszó kulturális homogenizációt, illetve a kronotopikus egységet. A kronotoposz valójában nem más, mint az egyidejűség, a szimultaneitás élménye: a nemzetállam lakói, állampolgárai számára igen komoly identitásélményt teremtettek a médiafogyasztás nagy rítusai, amelyek az élményközösség által teremtett szolidaritást újra és újra valósággá tették. A szimultaneitás, a nagy műsorszórási logikából, az élő adások ünnepeiből következő élmények

tipikus példái annak, hogy a technokulturális kontextusváltozások kifejezetten pozitív hatást is gyakorolhatnak a hagyományos értékek migrációjára. Hiszen a *broadcasting* korában nemigen történt más, mint amit a kánonok migrációjának hívhatunk. A Gutenberg-galaxis hagyományos nyilvánosságszerkezete ugyan átalakult, egyes intézményei akár marginalizálódtak is, de mindent egybevetve az elektronikus médiumok saját képükre formálták a nemzeti identitásipart, éppúgy, mint ahogy a kollektív memóriaintézményeket is megújították. Máig ható példát jelent világszerte az Egyesült Államok, amelynek ugyan a szó európai értelmében nincs nemzetállami identitása, de tény, hogy a rádiózás és a televíziózás kulturális homogenizációja – a Madison avenue és Hollywood mellett – máig komoly szerepet játszik az egységes normarendszer elterjesztésében. Vagy érdemes az olyan hatalmas területeket uraló birodalomra utalnunk, mint a mai Oroszország. Ahogyan a távíró, majd a telefon a több időzónát magába foglaló hatalom koordinációját tette roppant hatékonnyá, úgy a centralizált rádió- és televíziókultúra minden bizonnyal erős érv a regionális identitás túlerősödése ellen.

Mint arra már fent utaltam: a magyar médiaintézmények kialakulására komoly hatással volt a Trianon-sokk feldolgozása. A rádiózás a lehetséges terápiák egyikét ígérte, létrehozói számára a *Magyar Rádió* küldetése evidens volt. Míg a Puskás-féle telefonhírmondó (nem csekély mértékben az internetes tartalomszolgáltatás lehetséges őse) a történeti Magyarország körülményei között keletkezett, addig Kozma Miklós számára a határok kérdése különösen szenzitív problémát jelentett.

Ám ha eltekintünk attól a két hagyománytól, amely valamiként kihatott az *MR* történetére is (a náci rádiózás annak megfelelően, ahogyan a német befolyás nőtt, a kommunista rádiópolitika pedig a rádió éveken át tartó saját története volt), azt látjuk, hogy a *broadcasting* – különösen a kereskedelmi rádiózástól nem fenyegetett állapotában – teljes mértékben alkalmas volt egyszerre szolgálni a *Gemeinschaft*kénti identitásteremtést, a lokális falut, a virtuális otthont, illetve a *Gesellschaft*ot, a modern értelemben vett közösségek által determinált társadalomfejlődést. E tekintetben nyilvánvaló, hogy a hangok evokatív ereje – az éterben felhangzó szó – és a zene részben másként hat: de mindkettő érzéki evidenciája komolyan befolyásolhatja a nemzeti identitás, az otthonosságérzet felkeltését és kiváltását. A szünetjel éppúgy része ennek a láthatatlan, de hallható hazának, ennek az ideális esetben közös tapasztalatrendszernek, utópikus létformának, mint a zene és végül a szó. A kérdés újra és újra az, hogy például milyen jelentésváltozásokon esik át régiók és korszakok szerint a műsorszórás szimbolikus kerete – a szünetjelekből, adóazonosítókból, ismétlődő elemekből szőtt háló.

Ma már a nemzeti és internacionális rádiózás félmúltjához sorolhatjuk a programtervezett rádiózás korát, amely komoly hatással volt a mediális rítusokra, a kollektív memóriát befolyásoló szokásokra, így a nemzeti identitásipar egyes korszakaira. A programtervezett rádiózás hagyományát azért is érdemes feleleventenünk, mert az olyan örökség, amely máig determinálja az *MR* kulturális reflexeit, normáit, s amely örökség legalább annyi veszélyt hordoz magában, mint amennyi (jogos) megbecsülést érdemel.

A programtervezett rádiózás annak a társadalomtörténeti állapotnak a logikája szerint működött, amely a széles tömegek életformájába való beavatkozást nem pusztán kedvelte, de képes is volt végrehajtani a médiumok révén. Ez a logika még nem a fogyasztói társadalom rítusaira való ráépülés médiáját hívta életre, amely már nem diktálja, hanem csupán kiszolgálja egy korszak életformáit. A programtervezés igazi modern ajánlat volt. Ennek értelmében a *mass media* arra való, hogy a tömegek életformáját alakítsa, a napi rítusokat kialakítsa, a mindennapi élet kereteit garantálja. Ennek a mediális logikának számos technológiai és politikai előfeltevése volt, amely a korszak számára evidenciának tűnt. Ilyen volt a médiumok korlátozott száma, illet-

ve a lefedettség (elérhetőség) egyre növekvő aránya. Ilyen volt a nem mozdítható rádiókészülékek családi térben való hallgatásának feltételezése. Ilyen volt az állampolgárok fogalmának jogos feltételezése, illetve a piactól való távolságtartás. Mindazok a normák, üzenetek, amelyeket Németh Lászlótól Cs. Szabó Lászlón át Kolozsvári Grandpierre Emilig az *MR* megannyi kulturális vezetője sugározni kívánt, a fenti technokulturális keretben vált interpretálhatóvá. Az opera- vagy színházi közvetítések rítusai mind egy kulturális kínálatokban szegény, utazási lehetőségekben szerény, általában is visszafogott életformát feltételeznek.

Ám nem csupán a kulturális misszió és a programtervezés egykori evidens összefüggéseinek felbomlásáról van szó. Ugyanilyen kérdés például a magyar társadalom történetében évtizedeken át fontos napi medializált időbeosztás felbomlása is. A mediális rítusok, a programtervezett rádiózás az egyidejű közös élmény kiváltásának és fenntartásának leghatásosabb eszközei voltak. A szabadidőért, a figyelemért folytatott verseny – a 21. század felől nézvést – kifejezetten kezdetleges állapotokat mutatott. A csatornák száma szerény volt, viszont minden évben folyamatosan nőtt a végberendezéseké: azaz valóban komoly tömegek álltak készen a homogén kulturális szokásrendek elsajátítására.

Az *MR* Esti Krónikájának, majd az *MTV* Híradójának évtizedeken át stabil időpontjai nem pusztán keretet adtak a napnak – amennyiben evidensen kettéosztották azt –, hanem megszabták a tájékozódási horizontot is, s egyben garantálták azt a hallgatottsági és nézettségi indexet, amely elegendőnek bizonyult az elképzelt politikai közösség élményének kiváltásához. Az elmúlt néhány év során ki-ki megtapasztalhatta, hogy mire vezet ennek a keretnek a felbomlása, szétesése.

A programtervezett rádiózás máig részben érvényes pszichonarratívája komoly nehézséget jelent az *MR* munkatársainak kulturális identitásában. Tény, hogy ez a viselkedési norma *nem* jellemzi egyetlen más magyar rádió munkatársait, műsorszerkesztési elveit sem, a kereskedelmi rádiók szerkesztői, tulajdonosai immár nem stabil és a változatlanságra, az ismétlés hatalmára építő szokásrend kialakításában érdekeltek, hanem a folyamatos figyelemért folytatott küzdelem által léteznek. Talán nem túlzás kijelentenünk, hogy a programtervezett rádiózás értelmiségi éthosszal rendelkezett, amely hol a nemzeti identitás, a magas kultúra fenntartásának és terjesztésének összefüggésrendszerében definiálta önmagát, hol (rosszabb esetben) a kommunizmus eszméinek propagálását vállalta. Arról nem beszélve, hogy hosszú éveken át a két normarendszer egyszerre alakította a rádiózás formáit. Akárhogy is: ez a hagyomány transzcendentális, illetve kritikai viszonyt tartott fenn a materiális kultúrával. Mindkét esetben a piac feletti értékrendszerről volt szó. A marxizmus különbséget tett a használati és a piaci érték között, azaz e teoréma szerint *van s kell lennie* immanens értékeknek a piacon túl. A nacionalizmus, illetve a nemzeti kultúra fenntartása ugyancsak feltételezi azokat az intézményeket és értékrendeket, amelyek melletti elkötelezettség független az adott jelentől, a piaci viszonyoktól.

A háttérrádiózás e tekintetben drámai fordulatot jelent: a programtervezés elveinek kényszerű és helyes feladása egybeesett a kritikai tudatról való lemondással is. Bizonyosak lehetünk benne: az *MR* jövője többek között azon is múlik, hogy képes-e a kritikai tudat normarendszerét fenntartani a programtervezéssel együtt járó formák, attitűdök nélkül. A kérdés az, miként válhat a „szolgáltató rádió" képessé arra, hogy lemondjon az értelmiségi arroganciáról, arról a valóban gyakran meghökkentő bizonyosságtudatról, amelynek megfelelően az *MR* még mindig *kioktatja* hallgatóit. Ugyanakkor képessé kell válnia arra, hogy az értelmiségi kiváltság és kultúra evidenciájáról való lemondással együtt se mondjon le a kritikai tudatról. Összességében tehát: a hangzó nemzeti kultúra jövője nem függhet az értelmiségi tudat és percepció viszonyrendszereitől. Mindezt – tisztában vagyok vele – jóval könnyebb mondani, ta-

nácsolni, mint végrehajtani. A megoldás minden bizonnyal a kultúrafogalom radikális újragondolásával áll összefüggésben. Az *MR* a kulturális állampolgárság kategóriarendszerének megfelelően részt kell, hogy vállaljon a civil társadalom reprezentációs törekvéseiben, minden eddiginél szorosabb kapcsolatot kell kialakítania az élő magyar kulturális közösségek mindegyikével.

S nem csupán a kereskedelmi rádiókról van szó, ellenben a háttérrádiózást olyan programokkal feltöltő adókról, mint a *Sztár Rádió* vagy az *Inforádió*, illetve a *HírTV*. A két, gyakorlatilag nem kommerciális rádió azért komoly kihívás az *MR* számára, mert alapvető műsorstruktúrájuk közelebb áll a multimediális dimenziók világához, mint az *MR* még mindig arisztokratikus, illetve értelmiségi elitdiskurzusa, amelynek egyébként semmi köze sincsen ahhoz a küldetéshez, amelyet az artikulált és nyugodt hang, a hangzó nemzeti kultúra fenntartásaként definiálhatunk. Mindenesetre a háttérrádiózás új menüpontrendszereket, programhatárokat, a mindennapi életben való új szerepet jelent. Amíg a klasszikus műsorszórás rádiója eseményekben megfogalmazott, azaz életforma-teremtő történetei lehetőséget biztosított arra, hogy ki-ki a saját intim közegében fogalmazza meg, lássa át, értse meg, interiorizálja az egy időben történő eseményeket, amelyek határpontot jelenthetnek egy ország életében, addig a háttérrádiózás az erről az élményről való lemondásból indul ki. Ha tehát a nagy közvetítések idejére kiürülő utcák a térszerkezet új korát hozták el, a kollektív élményt visszavitték kinek-kinek a magánterébe, hogy az együttes élmény lecsengése még hosszabb legyen, akkor a háttérrádiózás már nem kínál és kíván ilyen közösséget, különösképp nem az egyidejűség élményét. Egykor ilyen volt a magyar történelemben a 6:3, a Táncdalfesztivál, a Nagy Imre-temetés, a Kádár-temetés, de ezek a kollektív élmények ma már megismételhetetlenek.

A „szép hangok özöne" alapvető kulturális tapasztalat volt 1945 és a televízió nagy korszaka között. A nemzeti kultúra modern formájának nagy napjai voltak ezek: otthonosságot és együttes élményt kínáltak. A közszolgálati rádiózás tehát szimbolikus terek és politikai közösségek feltételezésében élt, olyan összefüggésekben, amelyeket befolyásolhatott a fogyasztás kultúrája, de amely céljait illetően független volt a kommercialitás szellemétől.

Ugyanakkor azt sem felejthetjük el, hogy a magyar rádiózás történetének döntő része – többféle oknál fogva, az eltérő korszakokban másként, de – elzárt kulturális közegben zajlott le. Mindkét korszakban – a Horthy-rendszerben és javarészt az államszocializmus alatt is – fennállott a hazai gyártású hangok (majd képek) prioritása.

Mielőtt azonban rátérnénk a jelenre, illetve a közeljövő kérdéseire, érdemes felidéznünk azokat a kulturális sajátosságokat, amelyek a klasszikus műsorszórás, a programirányított média korának döntő fontosságú elemei voltak.

1. A rádiózás a földrajzi távolság legyőzését és nem tagadását jelentette. A klasszikus műsorszórás élménye szorosan összefüggött a szimbolikus világtérben való kalandozással. Az állomásokra való rálelés élménye nemzedékek közös tapasztalata volt, de maguk az állomások is konkrét földrajzi helyeknek feleltek meg. Azaz a rádiózás egyetemességélménye egy konkrétan létező világban való létnek felelt meg. Az a – Romain Rolland kifejezésével élve – „óceáni érzés", amely a rádióhallgatás immanens sajátja volt, értelemszerűen sérült, illetve transzformálódott napjainkra. A *cyberspace* neutrális hiperterében mást jelent mind a távolság, mind az „állomás" fogalma. Mindenesetre az, hogy a földrajzi dimenziók radikális átalakulásának milyen hatásai vannak, napjaink legfontosabb kulturális kérdése. Mit jelent a hangok autenticitása egy neutrális közegben, amikor az azok mögötti térstruktúra radikális változáson ment át? A médiafogyasztás ismert normáit mind befolyásolta a földrajzi dimenziókhoz való viszony: komoly kihívást jelent a lokális eredet kritériumának értelmetlenné válása vagy épp a regionális kontextus érzékelhetet-

lensége. (Tanulmányom végén részletesebben is kitérek majd a virtuális, a transznacionális közösségek fogalmára és gyakorlatára.)

2. Mindaddig, amíg fennállott a hang földrajzi és szimbolikus terekkel való megfeleltethetősége, addig könnyen interpretálható volt a technológiai, sokszorosított hangok *autoritásának* kérdése. Adott esetben a politikai és a szimbolikus tér részeként megszólaló rádióadók kétségbevonhatatlan (autentikus) forrásai voltak a politikai akaratnak. Senki nem vonta kétségbe, hogy a *Budapest I.* vagy *II.*, majd a *Kossuth* vagy *Petőfi Rádió*ban elhangzó állítás – a megfelelő keretek definiálása esetén –, ha nem is a szó logikai, de politikai értelmében igaz. A 20. század során ennek az autoritásnak az evidenciájára, azaz a nemzeti főadók kollektív intézmények szerinti szemléletére megannyi szokás, kommunikációs struktúra épült rá. Azok a műsorok, amelyek a kétségbevonhatatlanság tételére épültek, kezdve az időjárásjelentéstől a – háborús időkben – légiriadók közlésén át a hírekig, a szó közszolgálati értelmében szorosan összefüggnek az autoritás élményével. Orson Welles ismert rádiójátéka, A világok háborúja – 1938. október 30-án este – amerikaiak tízezreinek tanította meg, hogy milyen szoros kötelék is fűzi őket a szimbolikus terekben megszólaló hangokhoz. A magyar történelem is megannyi példát ismer a rádió autoritásélményének politikai célú kihasználására: a Horthy-proklamáció beolvasása utáni zavart csend, majd a fenyegetően ismételt mondat: „Beregfy ezredes jöjjön Budapestre!" éppúgy része a nemzeti emlékezetnek, mint Gerő Ernő – provokációnak tekinthető –1956. október 23-i beszéde.
3. A hangzó nemzeti kulturális identitás különösen fontos intézményei azok a retorikai fordulatok, amelyek a rádiózás/televíziózás egyes műsoraival függnek össze. Olyan, kontextusukon túl is érvényes, eredeti közegükből kiszakadt mondatokról, zenei motívumokról, retorikai fordulatokról van szó, amelyek különféle okoknál fogva az orális kultúra, a városi legendák, a közbeszéd részei lettek. Nemzedékek közös élményét, kulturális egymásrautaltságát jeleníti meg egy-egy ilyen frázis vagy szentencia, amelynek ismerete vagy nem ismerete a kulturális közösségtől való távolság fokát is jelzi. A hangzó nemzeti kultúra utaláshálója éppen úgy foszlik és épül, mint a szövegek esetében, azaz pontosan ennek a hálónak a folytonossága az, ami megköveteli a fent említett értelemgondozást a hangdokumentumok esetében is. A hangzó dokumentumok érvényességi ideje nyilván szorosan összefügg az archívumok nyitottságának és zártságának kérdésével. E tekintetben a digitális kor döntő változásokkal kecsegtet.
4. A klasszikus rádiózás a nemzeti történelemben a kronotopikus egység létét jelentette, s a *broadcasting* uralmának eltűnése ennek a formának az interpretálhatatlanná válásához vezetett. A technokulturális fordulat ennek az egységnek a felbomlását eredményezte, a hely és a tér (*place* és *space*) immár nem feltételezik, illetve egészítik ki egymást. A technokulturális közösségek sorsa független a fenti kettősségtől, az időzónák és a földrajzi távolságok helyett létrejött új lojalitás ennek megfelelően beláthatatlan politikai következményekkel jár – ezek egy részét a tanulmány végén áttekintem.

Összefoglalva: a klasszikus *broadcasting*, az *imagined community* kora kifejezetten kedvezett az alábbi értékeknek, amelyek a nemzeti identitásipar evidenciafeltételeiként is leírhatóak. A szolidaritás, a lojalitás, az otthonosság, az állandóság, a bizonyosság/autoritás, az állam folyamatos jelenvalósága, a stabil identitás élménye a mindennapi valóságban nem kis mértékben a rádió, a hangok által vált átélhetővé, majd ennek az élmény- és összefüggés-sorozatnak egy része a televízió által.

Ehhez képest a kommerciális rádiózás csak kevés lehetőséget nyújt a lokális értékek fenntartására. A helyi közösségek szervezésének, mediális szerveződésének lehe-

tőségeiből, a fenti élményekből nemigen kínál semmit, „mindössze" azt a szokatlan érzést, hogy a köztérben hangosan lehet beszélni a szexről, de ez legfeljebb bizonyos nemzedékek számára nyújt örömöt. Itt elsősorban inkább a zenéről és annak globális viszonylatairól van szó. A klasszikus *broadcasting* és a szórakoztató zene korszaka még a technokultúra előtt lezárult, a nagy *copyright*-válság előtt, ami a CD, az MP3, a Gnutella, a Kazaa stb. közegében jelenik meg. Ebben a közegben a használati és a piaci érték közötti distinkció eltűnésének vagyunk a tanúi. Az épp most megérkező nemzedék radikális és egyértelmű *nem*je a kultúra vásárlására és a technokulturális kontextusban való disztribúció már a globális tér és közösség egyik legvilágosabb példája.

Az *MR* előtt álló feladatok lényegét tehát az alábbiakban foglalhatjuk össze:

Nélkülözhetetlen az eddig ismeretlen minőségben való állandó és domináns jelenlét a technokulturális kontextusban, azaz azonnal meg kell felelni a *broadcasting-webcasting* kettősség elvárásának. Egyszerre kell jelen lenni az elképzelt (virtuális) közösségek mindkét típusában, azaz meg kell tartani a pozíciókat a klasszikus műsorszórásban, illetve új dimenziókban is ki kell építeni azokat. A *BBC* internetes tevékenysége – más módon és feladatokkal – jó példáját nyújtja annak a tudatos tevékenységnek, amely a klasszikus műsorszórás és az *on-line* kultúra közötti határfal lebontását tekinti céljának. Míg a televíziózás *on-line* formák közötti elterjesztése komoly költségekkel, bonyolult telematikai összefüggésrendszerek figyelembevételével valósulhat meg, addig a rádiózás esetében az internetes jelenlét könnyebben létrehozható. Míg tehát a *Magyar Televízió* internetes jelenléte még hosszú évekig promóciós szolgáltatás lesz, addig az *MR* esetében már ma is más a helyzet. A televíziókkal szemben a rádió műsorfolyama már ma is elérhető az interneten, de mindez *önmagában véve csupán a szükséges, de nem elégséges feltétel*. Azaz: ami eddig történt, az csupán az út kezdete, s bármely további lépés előfeltétele az *MR* saját archívumához való viszonyának újraértelmezésén alapszik.

A kor, amelyben élünk, az archívumot nem a múlt dokumentumainak rendezett gyűjteményeként értelmezi, hanem olyan digitális információk rendszereként, amely folyamatosan kínálja az újrarendezést, a menüpontokhoz való evidens hozzáférést. Míg a klasszikus műsorszórás korában az archívum a rádió háttérintézménye volt, belső emlékezetének megőrzője, addig a digitalizált korban ez az intézmény a rádió frontjára lép elő, nyilvános szolgáltatásává válik. Az interneten való jelenlét ugyanis semmi egyéb, mint az interaktív archívumi szolgáltatások felkínálása a közönség számára. Épp ezért az *MR*-archívum helyzetének átértékelése, az arra fordított erőforrások radikális megnövelése *bármely tevékenység előfeltétele*. Az archívum – mára a kitörési pont lett.

1. Lefordítani a nemzeti közösség hagyományát, lojalitásstruktúráját a technokulturális transznacionális közeg, a hibrid, migrációs közösségek nyelvére – ez az a feladat, amelynek megoldásában az *MR*-nek (értelmezésem szerint) kulcsszerepe van.
2. Minden bizonnyal igaz, hogy a technokulturális kontextusba való átváltáskor a kánon nem lesz tovább fenntartható. Ha a rádiózás klasszikus korában a magas kultúra híveinek, kapuőreinek feladata az *írás hangra való átfordítása volt, akkor ma radikálisan más a helyzet. Egykor Kozma, Németh, Cs. Szabó, de Kolozsvári Grandpierre is ugyanazt a kánont kívánta fenntartani, illetve kiterjeszteni és megerősíteni. Ha gondoltak is az interaktív formákra, azt csak mellékesnek tekintették. A műsorszórás alanya a hallgató volt, s nem a társalkotói szerepbe előlépett felhasználó. Egykor a centralizált műsorszórás automatikusan kapcsolódott az írásbeliség közösségépítő struktúráihoz, de mára ez a normarendszer megroppant.* Mit *ér,* mit jelent a közszolgálat kánon nélkül? Ugyan miként gondolhatunk arra, hogy fennmaradhat a hagyomány szerepe és jelentése akkor, ha lassan megváltozik átadásának módja, technológiája, kultúrája? *Miként adható értelmes jelentés a közösségi érdeknek nemzeti hagyomá-*

nyok nélkül – ezt a kérdést nem lehet megkerülnünk. Másként fogalmazva: miként lehet kulturális kánont, tehát szövegek és hangok értelemadását és gondozását fenntartani a megfelelő intézmények nélkül? Ugyan ki látott kánont – hierarchia nélkül? Az elmúlt tíz év annak a szomorú tanulási folyamatnak az ideje volt, amely során megértettük: nemzeti populáris kultúra nélkül nincs magas kultúra sem. De vajon ismerünk-e olyan műveket, amelyek ezt a célt szolgálják? Miként lehetünk képesek arra, hogy a lokális populáris kultúra hőseit, kulturális héroszait felismerjük, ha nincsenek elképzeléseink arról a mediális világról, az internet közösségi forma- és szokásrendszeréről, amelyben egyre többen élnek – s főként egyre több fiatal állampolgár él?

Azoknak tehát, akik olyan intézmények élén állnak, mint például a *Magyar Rádió*, képesnek kell lenniük arra, hogy tevékenységüket és stratégiájukat lefordítsák annak a technokulturális közegnek a nyelvére, amely nem a marginális helyzetet ígéri, hanem lehetővé teszi a transzformációt: az élő archívumokban való érvényes létezést. Mindez azt követeli meg, hogy a nemzeti kultúra fogalomrendszerét, hagyományát képesek legyünk leírni a kulturális állampolgárság dimenzióiban, abban a reményben, hogy a különféle interpretációs hálók majd egymást fenntartó, tételező fogalmi sémát teremtenek. Az elmúlt évtizedek során a nemzeti kultúra fogalma egyre inkább elvesztette *evidens konszenzusteremtő képességét*, s jobbára a kritikai interpretáció hagyományává lett. Azaz egyre inkább paradigmatikussá válik a nacionalizmus, a nemzeti kultúra konstrukcióként való leírásának szemlélete. Mindez jól érzékelhető abban a technokulturális közegben, amely felé hazánk is tart. A territoriális identitáson alapuló, hierarchikus kánonok helyén a transz- és posztnacionális, többnyelvű, hibrid szubkultúrák alkalmi koalícióinak térképe tárul elénk, amelyek közt, ha tetszik, otthonra kell lelnünk. Az a kronotoposzra épülő evidenciaélmény, amely kijutott elődeinknek s részben magunknak is – ennek az interpretációs hálónak a szemléletében –, nem evidens örökség, s nem megkérdőjelezhetetlen adottság többé. Az egyidejűség élményközössége egykor szimbolikus tereket teremtett, amelyek földrajzi határok, vidékek között léteztek. Ehelyett ma a globális, digitális információs tér áll előttünk, amelyben komoly küzdelem folyik az autenticitás és az autoritás intézményeinek létrehozásáért. *A globális médiatér nagy kihívása a szuverenitás megőrizhetősége, amely elképzelhetetlen az emocionális közösség érzésének fenntartása nélkül. Mindennek – a szuverenitásnak és a lojalitásközösségek rendszerének – csak akkor van esélye, ha a nagy nemzeti médiaintézmények tevékenységét transzformáljuk az új kontextusba. Az individuális és a kollektív identitások konstrukciója mindig párhuzamosan történik, azok léte egymást feltételezi. Ha változóban van a kollektív identitás keretrendszereként is értelmezhető mediális technológia társadalmi szerepe, akkor az visszahat az egyéni identitásteremtés folyamatára is. A globalizáció korának nemzeti médiapolitikája nem épülhet másra, mint a technokulturális kontextus minél mélyebb interpretációjára és az összes ebből adódó lehetőség kiaknázására.*

Ahol egykor hallgatókat kötött össze az élő adások mediális rítusrendszere, ott a határokon kívüli, túli mikroközösségek felhasználóit látjuk magunk előtt, akik abban érdekeltek, amit tesznek. Az internet alapvető üzenete a felhasználók aktivitásának felhajtóereje. Ezt a közösségi erőt kell és lehet felhasználnunk – a megfelelő módon. *A nemzeti kultúra „múzeumizálódása" elleni eszközök közül az egyik leghatékonyabb az internetes közösségek világával való koalíció megkötése.*

Összefoglalva: amennyiben közszolgálatiságon a nyilvánosság fenntartását értjük, az a négy ismert elv: az egyetemesség, a különbözőség, a hitelesség, a függetlenség

– ha tetszik: a globalizáció, a lokalitás, az autenticitás és a semlegesség – érvényeítését jelenti. Ezeknek az elveknek a hangoztatása nem helyettesítheti azoknak az apparátusoknak, intézményeknek a kidolgozását majd fenntartását, amelyek képesek ezeket a normákat társadalmilag érvényes formákká lefordítani. (Ugyanakkor valljuk meg: a mai magyar közszolgálati rádiózás több ponton csak korlátozott mértékben képes a közszolgálatiság elvrendszerének érvényesítésére. Egyrészt elég, ha az ORTT politikai szélsőségekkel kapcsolatos ítéleteire gondolunk: úgy hiszem, több mint kellemetlen, ha a nemzeti főadót a médiahatóságnak a nyilvánosság előtt kell megintenie. Még ennél is fontosabb kérdés az *MR* műsorainak részben elszürkülése, részben hamis értelmiségi tudatból következő alkalmi s vétlen, akaratlan arroganciája. Az elszürkülésen a konfliktusok kerülését, a rosszul értelmezett politikai kiegyenlítésből adódó interpretációhiányt értem, hamis értelmiségi tudaton pedig azt a fogalmazásmódot, amelynek eredménye az informálás helyett a kioktatás, a párbeszéd helyett a nevelés, a közös élményteremtés helyett az élmények konstrukciója. Mintha – s ez politikai pártállástól független – az *MR* munkatársai gyakran nem reflektálnának arra az identitásváltozásra, amely az állampolgárság fogalmának változásával ment végbe 1989 után. A többpártrendszerben élő állampolgárok számára a kooperáció jóval magától értetődőbb, mint a neveltség. Ráadásul a közösségi rádiók javarésze is jóval demokratikusabb, mint az *MR* modora.)

Ha a nyilvánosság szerkezetének normarendszere nem alkalmazkodik a technológia teremtette, diktálta formákhoz, akkor a normarendszer automatikusan marginalizálódik. Ez történt az elmúlt tíz év során: radikálisan csökkent azoknak az intézményeknek a hatása, amelyek ahhoz volnának szükségesek, hogy társadalmi evidenciaként tartassák be a változatlan közszolgálati normákat – ennek eredményeként pedig a normarendszer absztrakttá vált. A közeljövő feladata tehát semmi egyéb, mint ennek a bűvös körnek a feltörése: a normák olyan kategóriák mentén való érvényesítése, amelyeknek a technológiai formái rendelkezésre állnak.

2. Javaslatok

2.1. A közösségi rádiózás új rendszere (új koalíció a Magyar Rádió és a Közösségi Rádiók Nemzetközi Szövetsége között)

Mint az a fentiekből kitűnik: a közszolgálatiság eszméje és gyakorlata tehát nem magától értetődően tartható fenn a kommerciális, globális multimédia korában. Mint láttuk, a többszörösen összetett fordulat egyik megkerülhetetlen eleme a transznacionális virtuális közösségek hálózatának kiépülése, s ugyanakkor ennek a technokulturális kihívásnak a megfelelő értelmezésében és saját céljainkra történő kihasználásában rejlik az áttörés, illetve a megfelelő válasz lehetősége.

A választási lehetőségek egyike esetében a *közösségi rádiózás gyakorlatának megerősítéséről, partnerként való fel- és kihasználásáról van szó*. A közösségi rádiózás a posztmodern társadalom egyik legfontosabb kulturális identitásteremtő intézménye (lehet), s ennyiben evidens társa az *MR*-nek. Állításom lényege az, hogy amennyiben a közösségi rádiózás intézményrendszerét össztársadalmi eszközökkel *radikális mértékben* megerősítjük, azzal az *MR* számára olyan holdudvart, illetve partneri viszonyrendszert te-

remtünk, amely megszünteti izoláltságát a kereskedelmi rádiózás kontextusában, s egyben bevezeti az internetes közösségek rendszerébe, egy olyan technokulturális térbe, amelyben a nemzeti közintézmény jelenlegi formájában még idegenül, partnerek nélkül mozog. Ne felejtsük el, hogy a közösségi rádiók már eddig is egyszerre tevékenykedtek az *on-line* és a *broadcasting* világában, azaz az elképzelt közösségek eddig ismert struktúráinak új világát jelenítik meg. A közösségi rádiózás terén komoly tapasztalatokkal rendelkező Szabad Rádiók Magyarországi Szervezetével való koalíció magától értetődően logikus lépésnek tűnik, hiszen nem egy absztrakt fordulatról, hanem egy konkrét kooperáció megteremtéséről van szó.

Amikor radikális mértékről teszek említést, azt *szó szerint értem*. Úgy vélem, sem technikai, sem politikai, sem anyagi akadálya nincs annak, hogy a közösségi rádiók számát több százra (!) emeljük. Nincs olyan helyi közösség, amely ne lenne érdemes arra, hogy jogot formáljon a kommunikációra, az önkontrollra, a közösségteremtésre, az oktatásra, a helyi kultúra terjesztésére, regionális konfliktusai nyílt megbeszélésére. Ha igaz, hogy a közeljövő egységes Európájának kulturális sokszínűsége a kistérségi identitások rendszerén (is) alapszik, akkor ennek az identitásrendszernek a mediális tükrözése, illetve megteremtése is evidens érdekünk és feladatunk. Természetesen egyszerre van szó területek és identitások koalíciójáról: a territoriális kultúra éppúgy önreprezentáció tárgyává válhat, mint bármely virtuális kisebbség – amely magát a médiumok segítségével is definiálni kívánja. Gondolom, az is belátható, hogy egy ilyen rendszer szó szerint átvihető a határokon, illetve a határok ez által is eltüntethetőek.

Azzal is tisztában vagyok, hogy ez a javaslat amilyen konkrét, olyan radikális változtatásokat követel meg a nemzeti frekvenciagazdálkodás tekintetében. Élesebben: annak a feltételezésére épül, hogy végre *megteremtjük* azt. Azaz: az *MR* jövője szoros összefüggésben áll az ORTT/HIF jelenlegi munka(nem)megosztásának ugyancsak radikális reformjával. A frekvenciák kiosztásának, felszabadításának eddigi technikai és részben (!) vélt gazdasági szemlélete felett lassan eljár az idő: a földi műsorszórás koncepcionális kerete valójában csak az *on-line* technokultúrával való összefüggésekkel együtt érthető.

Ennek a hálózatnak a megteremtése többféle módon történhet: az alábbiakban javaslatot teszek egy lehetséges forgatókönyvre.

1. A közösségi rádiózás (KR) mint új funkció társadalmi méretű meghirdetése, a lehetőségek ideájának terjesztése. Több felület vehető igénybe, mindenekelőtt logikus kezdeményezés lenne magának az *MR*-nek a felhasználása a KR eszméjének, gyakorlatának hirdetésére. Akár az *MR* már most is birtokolt adóin belül, akár a civil társadalmat megszólaltató *Agóra Adó* (lásd alább) keretei között el lehet indítani azt a műsorfolyamot, információs sorozatot, amely közérthetően és mindenkinek elmagyarázza, hogy milyen lehetőség kapujában állhat a mediális önreflexió révén egy-egy közösség. Mit jelent számukra, hogy hangjuk immár egyaránt hallható az éterben és az *on-line* közösségek világában.
2. A technikai megvalósítás tehát egyszerre történhet az *on-line* közösségek útján és a hagyományos *broadcasting* által. Ami az internet technikai világát illeti, azzal kapcsolatban két dologra hívom fel a figyelmet. Egyrészt az „internetrádiózás" megannyi lehetőséget rejt magában, és minden egyes technika komoly kulturális következményekkel jár. Másrészt világossá kell tennünk, hogy a világháló különféle technológiái közötti átjárást is fel kell építenünk, azaz csak az a rendszer jó, amely gondoskodik a transzparenciáról, az egyes eljárások közötti interoperábilitásról. Itt tehát ismét a NAVA munkálatainak megkezdése óta ismert problémába, a globálisan érvényes, lokálisan interpretálható nemzeti archiválási, digitalizálási szabványok kérdésébe ütközünk.

Következésképp mind a KR, mind az *MR* egy-egy hatalmas portál-site-ként, honlapok rendszerét magában foglaló honlapként is működhet, amelynek egyes adói, azaz menüpontjai folyamatos műsorcserében állnak egymással. A KR honlapja minden olyan, oda bejelentkező közösségi rádió elérhetőségét tartalmazza, amelynek műsorai a *broadcasting* mellett az interneten is elérhetőek. Ehhez komoly informatikai segítséget kell biztosítani a különféle közösségek számára – kezdve attól, hogy a rendszerbe való belépést ingyen letölthető felületek teszik lehetővé, a szükséges webtárhelyen át az internetes rádiózással kapcsolatos folyamatos információátadásig. Az is logikusnak tűnik, hogy a különféle közösségek rászorultságuk mértékében – pályázatok formájában – ingyen jussanak a rádiózást lehetővé tevő technikai eszközparkhoz.

Adódik tehát, hogy az elkövetkező években létrejövő NAVA segítségével, amely a dolgok mai állása szerint az Open Archive Initiative (OAI) elveinek megfelelően épül fel, a nagy állami kulturális hagyomány és a közösségi információteremtés, a helyi kultúra között olyan technológiai hidat teremtünk, amely a múzeumizálódott kánon és a marginalizálódott élő közösségi, kistérségi kultúrák között folyamatos, élő kulturális cserét, igazi forgalmat tesz lehetővé. Mint minden kulturális csere, ez a lehetőség is azt ígéri, hogy egyszerre rendeződik át a nagy kulturális kánon és a lokális identitások rendszere. (Elég csak a glokalizáció ismert fordulatára utalnunk.) Ahogyan a 19–20. század során a helyi sajtó rendszerének kiépülése radikálisan befolyásolta a lokális demokrácia intézményének működését, vélhetően a 21. századi viszonyok között a *broadcasting/on-line* egyidejű használatára épülő hibrid kulturális normákat létrehozó, részben territoriális médiumok rendszere juthat kulcsszerephez. A *radioblog* vagy az I-pod/tunesra épülő *Pod-casting* mozgalma, fogalma azt mutatja, hogy a rádiózás hagyományos kereteinek lassan elmosódnak a határai. Az élő rádiózás – blogokon keresztüli – újraszületése már egy radikálisan más, kritikai geográfia körvonalait állítják elénk. Arról nem beszélve, hogy a minden bizonnyal már globális médiának tekinthető blogok (webes naplók) individuális rádióműsorokkal való kombinálása, multimedializálása arra mutat, hogy a *hang szerepének növekedése az internet közegében a közeljövőben felnő a szövegekéhez*. Mindenesetre a blográdió kontextusában nem csupán a terjesztés technológiája, de a műsorátadás célja is megváltozik, nem beszélve magáról a műsorról.

Másként fogalmazva tehát: az egymás műsorait felhasználó, a szindikátuselven, tehát kölcsönzéseken, folyamatos újrafelhasználáson, azaz a blogok blogjait létrehozó, a *copyright* fogalmát nem használó, a Creative Commons evidenciájára épülő rádiózás véget vet a passzív hallgatók és az aktív netizenek közti szakadéknak. Az új, folyamatosan alakuló platformok százezrek, majd milliók számára teszik lehetővé, hogy a nemzeti kultúra nagy és absztrakt fogalmát ne pusztán elviseljék, de el is sajátítsák, és saját kultúrájuk részeként éljék meg. Arról nem beszélve, hogy a rádiózás innentől fogva nem a kulturális homogenitás hagyományának a része, hanem a hibrid technológiáknak megfelelően, a hibrid kulturális normákat is követi és alakítja. Ha a klasszikus rádiózás maga volt a kulturális homogenitás technikája – s ennek a modernitásban játszott szerepe tagadhatatlan –, akkor a digitális technokulturális környezet internetes rádiózása már radikálisan más kulturális normákat, koncepciókat követ és teremt.

Azaz ne fogyasztóként lépjenek fel a piacon, hanem teremtő társalkotóként egy olyan közösségi hálózatban, amelynek gazdasági, működési logikája jelentős mértékben eltér a kapitalizmus uralkodó formáitól. A kicsik és a nagyok közötti különbség gyakorlatilag eltűnt, a pár éve elképzelhetetlen is megtörtént: a „csatorna" megalkotásának lehetősége – virtuális körülmények között – gyakorlatilag az amatőrök számára is adott. Attól tartok, meg kell szoknunk, hogy a hallgató, a felhasználó, a továbbmesélő, az alakító, a kritikus és a versenytárs – ugyanaz a személy.

A nem hierarchikus, egymás mellé rendelt, emergens viszonyokra épülő rendszer – amelyet egyébként a maga nyelvén Németh László is javasolt – kifejezetten alkalmas arra, hogy feloldja a „két kultúra" közti dichotómiát.

Nem túlzás, ha a KR és az MR *közti kooperációt példaértékűnek tekintjük az élő archívumok rendszerének felépülésében.* Azaz, ha meg kívánunk felelni az Európai Unió által ajánlott megoldásoknak, akkor sem tehetünk okosabbat, mint ezt. Az EU Digicult 2002-es tanulmánya is felhívja a figyelmet arra, hogy a nemzeti kultúra átmentése, illetve revitalizálása nemigen történhet másként, mint az élő archívumok rendszerének megteremtésével.

2.2. Hangzó szó és írás/Magyar Irodalom

A klasszikus és a mai magyar irodalom ugyan jelen van az éterben, de – szoros összefüggésben a *Bartók Rádió* folyamatos identitásválságával – gyakorlatilag képtelen arra, hogy hullámmozgásokat, azaz pozitív externáliákat, nem várt, előre nem látható kulturális következmények láncreakcióit indítsa be. Javaslatom értelmében az *MR* létrehozná a *Magyar Irodalom* elnevezésű adót, amely *kompromisszumok nélkül* hű lenne a csatorna nevéhez. Azaz a nap 24 (rosszabb esetben 12) órájában az *MR* archívumának felhasználásával folyamatosan a magyar irodalom értékeit sugározná. Roppant fontos, hogy a műsorfolyamban nem kerekasztal-beszélgetések, zenék, kommentárok *és* irodalom hangzana el, hanem *csak* az utóbbi – értelemszerűen a pontos adatokkal kiegészítve. Meggyőződésem, hogy egy-egy vers összes eddigi interpretációjának elhangzása, majd napjaink jeles színészeinek tolmácsolásában való előadása megteremti a *hangzó nemzeti kultúra új evidenciaküszöbeit.* Az adó fontos eszköze lenne a történelmi tudat hangok általi érzékeltetésének, s hozzájárulna ahhoz, hogy a múlt hangjai ne múzeumizálódott állapotban hangozzanak el roppant ritkán, hanem kellő ritmussal, folyamatosan fennmaradjon a múlt és a jelen kontinuitása. Ugyanakkor az adó működése egyezne a NAVA létrehozásának elveivel: a folyamatos digitalizálás tehát egyben az állandó nyilvánosságra hozatalt is jelentené. Az elhangzó anyagok MP3 (vagy bármely más, korszerű) formában felkerülnének az *MR* honlapjára, s vélhető és remélhető letöltésük ugyancsak hozzájárulna a nemzeti kultúra új dimenzióinak feltárulásához. A letöltések egyetlen korlátja a kölcsönös ingyenesség elvének betartása: amit ingyen kapott a hallgató/felhasználó, azért ő maga sem kérhet pénzt, semmilyen új kontextusban sem. Tudom, hogy ez a radikális poszt-*copyright* álláspont, illetve a közösségi érdek előtérbe állítása az individuális teljesítményekkel szemben megannyi kérdést vet fel. Azért is javaslom ezt a megoldást az irodalmi, s nem a zenei anyagok esetében, mert itt az esetleges reakciók mögött nem állnának multinacionális cégek, mint a zene esetében.

Úgy vélem, hogy a kulturális örökség szabad felhasználása, az új technokulturális közegbe való bevitele evidens érdeke mindenkinek, aki elkötelezett híve annak, hogy nemzeti kultúránk ne múzeumizálódott formák között kerüljön megőrzésre, és ne marginalizálódjon.

2.3. Agóra Adó

Szoros összefüggésben a fentiekkel, komoly érvek szólnak egy kevéssé moderált, virtuális *Speakers' corner* elvű rádió létrehozása mellett. A moderálás elvei nyilván összefüggenek az alkotmányosság-szólásszabadság vitákkal, ám ez is csak újabb érv egy ilyen közösségi fórum megteremtése mellett. Egy hasonló adó persze folyamatos kockázattal jár, de ne felejtsük el, hogy ezzel együtt, s részben épp a kockázat okán igen nagy szerepe lehet a politikai kultúra, a mindennapi demokratizálás elterjesztésében. A

maga idejében Juszt László Szabad Száj című televíziós műsorának komoly előnyei is voltak, a hátrányok sokkal inkább a moderátor individuális képességeiből eredtek. Amennyiben feltételezzük, hogy van – s nyilván van – hazánkban olyan riportergárda, amely képes a szólásszabadság és az alkotmányosság közti határ érzékeltetésére és nyilvános demonstrálására, akkor belátható, hogy az *Agóra Adó* (AA) megalapítása komoly demokratizálási funkcióknak tenne eleget. Arról nem beszélve, hogy egy ilyen adó csupán *utánozná az internet virtuális valóságában évek óta zajló folyamatokat*. Azt hiszem, nem tévedünk, ha azt mondjuk, egy ilyen adó a blogok virtuális utánzata, amely komoly lehetőség mindenki számára, lévén a tradíció és az innováció egyszerre lehet jelen benne.

A csatorna tematizálási rendje minden bizonnyal komoly konszenzust követelne meg, nyilvánvalónak tűnik azonban, hogy a Parlament munkarendje – amely a nyílt vita rendjét is megszabja – pártoktól, politikai kultúráktól függetlenül elfogadható. Az AA lehetőséget teremtene arra, hogy *on-line* közösségek rendszere kitörjön elszigeteltségéből, s megfordítva, a hagyományos nyilvánossági struktúra is új lehetőségekhez jusson. Talán az sem lényegtelen, hogy az AA kihívást jelenthet a kereskedelmi rádiók hasonló műsorai számára, s amennyiben kellő elfogulatlanságról tesz tanúbizonyságot, úgy vélhetően hatással lesz a különféle elfogultságokkal terhes jelenlegi programokra is. Fontos látnunk tehát, hogy az AA olyan *autentikus hellyé válhat*, amely egyszerre jelenthet kihívást és megoldást a politikai elitnek, illetve a kérdéseket megfogalmazó állampolgároknak. Belátható az is, hogy ami az AA-n hangozna el, az ugyan nem lenne azonos azzal, ami az *MR*-en vagy bármely kereskedelmi rádión hangzott el, de *bármikor hírré válhatna*, hiszen a szerkesztőknek módjukban állna az ott elhangzottakra hivatkozniuk. Úgy vélem, az AA akkor teljesítené a hivatását, ha segítene a hírprogramok jelenlegi tematizálási elveinek átstrukturálásában. Van abban némi elkedvetlenítő, hogy a magyar médiapiac ismeretében ki-ki reggel 6 és 6.30 között megjósolhatja, hogy az egyes rádiós vagy televíziós csatornákon mi is lesz az aznapi vezető híranyag, milyen elvek és gyakorlatok mentén szelektálnak az adók a nap során. Az AA azt a szelíd kényszert jelenthetné, amely a tematizálás gyakorlatának változása irányába hathat. Ha jól működne, akkor elég kiszámíthatatlan lenne ahhoz, hogy ne legyen prognosztizálható pártpolitikai normák szerint – s ekkor már elérné a célját.

2.4. Új intézmények

2.4.1. Magyar Nemzeti Hangarchívum/Történeti Hangarchívum

Számos országban van ilyen vagy ehhez hasonló intézmény. A *BBC* példájánál maradva logikus, hogy az *MR* legyen ennek a vállalkozásnak a gesztora, törvényes felügyeletet teremtő kerete. De hangsúlyozom, hogy új intézményről van szó, amely egyszerre segít a történeti tudat fenntartásában, a nemzeti identitás autentikus élményekkel való megújításában, a kulturális normarendszer folytonosságélményének megőrzésében. Amint e szövegben arról többször szó esett, a rövid távon érvényes normák szerint működő memóriaintézmények komoly kihatással vannak a kulturális orientációra. Azaz mindent el kell követnünk azért, hogy a hosszú távon érvényes memóriapolitikai intézmények autoritását elősegítsük. Az MNH ilyen intézmény, egyenrangú társa az OSZK-nak, illetve része a NAVA-nak.

2.4.2. Hangdokumentum-gyűjtemény/-archívum

Fontos feladat a városi és a természeti zajok, hangkörnyezetek, -dokumentumok folyamatos gyűjtése, pontos archiválása. Ilyen gyűjtemények szerte a világon léteznek, mitöbb igen olcsók, és javarészt az internet segítségével önellátóan működhetnek. Mindenütt vannak lelkes állampolgárok, akik módszeresen gyűjtik környezetük hangdokumentumait. Arról nem beszélve, hogy a KR által megvalósítható funkciókba a hangdokumentumok gyűjtése szervesen illeszkedik. A hangdokumentum-gyűjtemény nélkülözhetetlen segítséget jelenthet egy-egy korszak autentikus felidézéséhez. Egy-egy rádiójáték hitelessége múlhat például azon, hogy pontos és hiteles-e a kort felidéző zajkulissza. A hangdokumentum-gyűjteményekből összeállított hanghordozók egyébként világszerte roppant népszerű kiadványok, amelyek nem pusztán bevételi forrást jelenthetnek az *MR* számára, de hozzájárulhatnak az intézmény új identitásának világossá tételéhez. A hangdokumentumokat is felhasználó kiadványok (megannyi példa világszerte) egyszerre segítik a történeti, az ökológiai tudatosság kialakítását, illetve fenntartását. Megfelelő multimediális eszközök igénybevételével eddig nem ismert dimenziók nyithatók meg (vö. mindennapi hangok, városok, falvak a 20. században, egykori állatok, kipusztult fajok stb.).

A fenti forgatókönyv egy lehetséges javaslat, de persze más megoldások is elképzelhetőek. Azonban világosan látni kell: a változó mediális közeg, az új technikai feltételek és – végül, de nem utolsó sorban – a 21. századi hallgató szükségessé teszik, hogy az *MR* újradefiniálja helyzetét, feladatait és szerepét a magyarországi kultúrában.